

خدمات مطبوعاتی استاد صفا

استاد دکتر ذبیح الله صفا، در کنار تدریس و مشاغل فرهنگی و اداری متعدد و از همه مهمتر تألیف و ترجمه آثاری که گواه بر وسعت شگرف دائره معرفت، قدرت استنتاج و مقام منبع علمی و ادبی ایشان است، در عرصه روزنامه نگاری نیز نام و نشانی در خور دارد. مدیریت یا سردبیری نشریه‌هایی چون سخن، مهر، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران و مجله شیر و خورشید سرخ ایران را بر عهده داشته، دست اندرکار برخی مجله‌ها و روزنامه‌های دیگر بوده و افزون بر اینها، یک روزنامه خبری هفتگی نیز به صاحب امتیازی و مدیریت ایشان منتشر شده است.

آنچه در زیر می‌آید گزارشی است که با توجه به منابع موجود از فعالیت‌های مطبوعاتی استاد دکتر صفا فراهم کرده‌ام و در آن ترتیب و تقدیم تاریخی رعایت گردیده است.

مجله مهر

مجله ماهانه مهر که خود را مجله‌ای «علمی، ادبی، اقتصادی و تجارتي» معرفی می‌کرد، از خرداد ۱۳۱۲ به صاحب امتیازی و مدیریت مرحوم مجید موقر شروع به انتشار کرد و از همان آغاز از همکاری دکتر صفا بهره‌مند شد تا آن جا که در عمل بخش مهمی از وظائف سردبیر را نیز به‌مراهی روانشاد استاد نصرالله فلسفی انجام می‌داد.

در سال پنجم، که از خرداد ۱۳۱۶ آغاز شد، سردبیری مهر به ایشان واگذار گردید. لیکن دکتر صفا تا پایان سال هفتم که عهده‌دار این سمت بود از درج نام خود بعنوان سردبیر خودداری ورزید. در این مدت و قبل و بعد از آن سهم بزرگی از اعتبار این مجله به

استاد تعلق داشت. مجله مهر بیش از هر نشریه دیگری حاوی مقاله‌های تحقیقی دکتر صفاست: در کل، هیجده مقاله — برخی در چند شماره پیاپی — به امضای ایشان در آن مجله چاپ شده است.

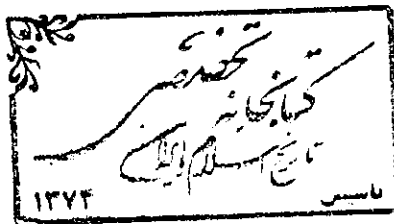
در سال ۱۳۱۶، یعنی همان سالی که سردبیری مهر به استاد واگذار شد، دولت روزنامه یومیه و نیمه رسمی ایران را از مرحوم زین العابدین رهنما گرفت و به مرحوم مجید موقر صاحب امتیاز و مدیر مجله مهر سپرد. در آن روزنامه نیز از سال ۱۳۱۶ تا اواخر ۱۳۲۰ و همچنین پس از تأسیس مهر ایران، استاد همکاری‌هایی با مجید موقر داشته است.

مجله سخن

مجله سخن از خرداد ماه ۱۳۲۲ بعنوان «نامه جامعه لیسانسیه‌های دانشسرای عالی» به صاحب امتیازی و مدیریت استاد دکتر صفا و سردبیری زنده یاد دکتر پرویز ناتل خانلری آغاز به انتشار کرد و از نخستین شماره، مقاله‌های تحقیقی استاد در آن به چاپ رسید. اما هنوز سال نخست پایان نرسیده بود که دکتر صفا تقاضای امتیاز روزنامه هفتگی ای کرد و چون برابر قانون تعلق دو امتیاز به یک نفر مجاز نبود، امتیاز سخن از سوی ایشان به دکتر خانلری واگذار شد. شماره توأمان هفتم و هشتم سخن به صاحب امتیازی پرویز ناتل خانلری و سردبیری احمد بیرشک انتشار یافت و از آن پس مجله، دیگر ارگان لیسانسیه‌های دانشسرای عالی نبود. با این وصف، استاد همکاری قلمی خود را با سخن — که در تأسیس و حتی گزینش نام آن دخالت مؤثر داشته است — قطع نکرد. در مجموع، یازده مقاله به امضای ایشان در مجله سخن بچاپ رسیده است.

روزنامه شباهنگ

در سال ۱۳۲۳ استاد امتیاز روزنامه هفتگی شباهنگ را به نام خود گرفت و نخستین شماره این روزنامه خبری - سیاسی را یکشنبه ۲۹ مرداد ماه همان سال انتشار داد. محتوای شباهنگ بسیار متنوع بود. سرمقاله و برخی خبرها و خبرهای تفسیری — بویژه در مورد جنگ دوم جهانی — در صفحه نخست بچاپ می‌رسید. در این صفحه همواره یک کاریکاتور بدون امضاء نیز در ربط با اوضاع سیاسی آشفته مملکت دیده می‌شد. در صفحه‌های بعد، پاورقی و شعر و جدول و مقاله‌های کوتاه اجتماعی و انتقادی و همچنین مطالب گوناگون مصوری درباره رویدادهای علمی، زندگی دولتمردان و هنرمندان معاصر، سینما و دانستنیها بچاپ می‌رسید. اکثر این گونه مطالب ترجمه از روزنامه‌ها و مجله‌های اروپایی بود که توسط جمعی از مترجمان جوان انجام می‌گرفت و از آن میان باید از مسعود برزین، جلال نعمت‌اللهی، آلبرت برناردی، ابوالحسن صیرفی، محمد

حسن خردمند، عزت‌الله خردمند، و محمود پورشالچی نام برد. استاد خود نیز از کار ترجمه برای روزنامه غافل نبود. از آن جمله، پاورقی «ژوسلن» اثر آلفونس دولامارتین است که از شماره ۱۲ به بعد این روزنامه با امضای «د. ذ. ص» چاپ شده است. شعرها بیشتر از دکتر لطفعلی صورنگر و پس از او از دکتر رعدی آذرخشی، بدیع الزمان فروزانفر و حبیب یغمائی بود. یک مثنوی کوتاه هم از خود استاد در آن بچاپ رسیده است. مقاله‌های تحقیقی نیز گاه به گاه و بمناسبت در روزنامه درج می‌شد. از آن جمله است دو مقاله تحقیقی درباره مهرگان (شماره ۲۱) و نوروز (شماره ۲۵ و ۲۶).

در مجموع، روش سیاسی شباهنگ استوار بر حمایت از اصلاحات اجتماعی و انتقاد از نابسامانیها و چاره‌اندیشی برای آنها بود. حمله‌های تند و بی‌پروا — بل، هرزه‌درایی و تسویه‌حسابهای شخصی و خصوصی — را که در روزنامه‌های این دوره به وفور دیده می‌شد در بر نداشت. در نخستین شماره، زیر عنوان «مرام و روش ما» آمده است:

مجاهدت برای ترقی ایران چنان که باید شعار هر ایرانی اصیل باشد، همواره و در هر حال مبنای همه آمال و اعمال ماست و ما با هر دولت و فرد و فرقه و روشی که با این شعار مقدس و منافع ملی ما هماهنگ نباشد تا دم واپسین خواهیم جنگید و هیچ‌گاه از مبارزه خسته نخواهیم شد و چون به هیچ دسته و مقامی بستگی نداریم تعقیب این منظور برای ما آسان است.» از شماره هفتم در سرلوحه روزنامه نوشته می‌شد: «این روزنامه به هیچ حزب و مقامی بستگی ندارد».

با این وصف، برخی از روزنامه‌ها — بخصوص روزنامه‌های وابسته به حزب توده ایران — از ستیز قلمی با مدیر روزنامه و جعل برخی خبرها درباره او پرهیز نمی‌کردند. تا آن جا که استاد ناگزیر شد با امضای خود به «تکذیب اراجیف» روزنامه ظفریکی از ارگانهای حزب یاد شده پردازد (ش. ۲۷، یکشنبه دوم اردیبهشت ۱۳۲۴)، و درباره حمایت خود از «جبهه استقلال» ساعد نخست‌وزیر وقت توضیح دهد و «یاوه‌سرایهای مغرضین» را پاسخ گوید (ش. ۱۸، مورخ یکشنبه دهم دی ماه ۱۳۲۳) و از «چند نفری» نامطلوب که در آن جبهه ناکام فعالیت می‌کردند اعراض جوید.

هنگامی عرصه بر روزنامه شباهنگ تنگ شد که این روزنامه به دفاع از تمامیت ارضی ایران در قضیه آذربایجان و مخالفت با حضور ارتش سرخ در بخشی از میهن ما پرداخت. در این هنگام دولت احمد قوام (قوام السلطنه) در حال انجام مصالحه‌ای بود که بظاهر به زیان ملت ایران می‌انجامید. از این رو، نخست‌وزیر در سفری که برای

گفت و گو با مقامهای اتحاد شوروی به مسکو کرده بود به مرد مقتدر کابینه اش، مظفر فیروز، دستور داد از چاپ روزنامه های مخالف آن مصالحه^۱ جلوگیری کند. بدین گونه بود که به دستور دولت، چاپخانه از چاپ شباهنگ نیز خودداری ورزید به نحوی که پیش از این از استاد شنیدم، مظفر فیروز نیز در دیداری با ایشان یادآورد شده بود که انتشار دوباره شباهنگ مقدور نخواهد بود، ولی ایشان می توانند از امتیاز روزنامه دیگری استفاده کنند. آخرین شماره روزنامه به احتمال قوی شماره نوزدهم سال دوم آن (مورخ سوم فروردین ۱۳۲۵) است.^۲

مدیریت داخلی روزنامه را تا شماره ۱۴ آقای ابوالفضل مرعشی برعهده داشت و از آن پس تا پایان انتشار شباهنگ آقای محمود پورشالچی مدیر داخلی روزنامه بود.

مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران

این مجله (فصلنامه) در دوره ریاست شادروان دکتر علی اکبر سیاسی بر دانشکده ادبیات دانشگاه تهران از مهر ماه ۱۳۲۲ آغاز به انتشار کرد و از همان ابتدا مدیریت و سردبیری مجله در عمل با استاد دکتر صفا بود. وی از سال ۱۳۲۵ تا ۱۳۴۷ بطور رسمی این سمت را عهده دار شد و چون در سال ۱۳۴۲ به ریاست دانشکده ادبیات منصوب گردید مجله «زیر نظر» استاد چاپ می شد و مدیریت و سردبیری آن را دکتر باستانی پاریزی برعهده داشت. در این مجله پانزده مقاله تحقیقی با امضای دکتر صفا منتشر شده است و از این جهت پس از مهر بیشترین شمار از مقاله های استاد را در بر دارد.

مجله شیر و خورشید سرخ ایران

استاد در سال ۱۳۲۵ به عضویت هیأت مدیره و هیأت مرکزی شیر و خورشید سرخ ایران درآمد و ریاست بخش تبلیغات آن سازمان را نیز برعهده گرفت. در این سمت، مجله شیر و خورشید سرخ ایران که نشریه ای ماهانه بود با مدیریت وی از خرداد ماه ۱۳۲۷ تا آبان ماه ۱۳۳۱ انتشار یافت و در آن هفت مقاله تحقیقی استاد نیز چاپ شد.

۰۰۰

یک اقدام مفید و یک خطای فاحش

در این جا لازم است به دو نکته نیز اشاره کنم: یکی آن که دوره لیسانس روزنامه نگاری در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران از کارهای مفید استاد دکتر صفا در دوره ریاست ایشان بر این دانشکده است. استاد خود بر این دوره نظارت می کرد و سرپرستی آن را به نخستین مدیر داخلی شباهنگ، آقای ابوالفضل مرعشی، سپرده بود.^۳

دیگر رفع یک خطای کوچک و یک اشتباه بزرگ پروفیسور الول سیاتن در مورد روزنامه شباهنگ و شخص دکتر صفاست. یکی از مهمترین منابع مربوط به مطبوعات ایران در سالهای پس از جنگ دوم جهانی گزارشی است که الول سیاتن در مجله *IRAN* («ایران») بچاپ رسانده و از راه ترجمه آن گزارش، انبوهی اشتباه و خطای آشکار در باره مطبوعات این دوره به کتابهای فارسی راه یافته است. یکی از آن خطاها ضبط نام محمود پور شالچی مدیر داخلی شباهنگ بصورت «پور صالحی» است^۴ که آن را به همین صورت در کتابهای فارسی نیز نقل کرده‌اند.^۵ اما خطای بزرگتر و عجیبتر انتساب سردبیری روزنامه شهباز، وابسته به حزب توده ایران، به دکتر ذبیح‌الله صفاست^۶ حال آن که در موارد مختلف ارگانهای آن حزب به دکتر صفا و شباهنگ‌اش می‌تاختند. این خطا یا سهل‌انگاری فاحش در کتابهای چاپ تهران^۷ و از همه مضحکتر، در فهرست کتابخانه ملی نیز راه پیدا کرده است.^۸

پژوهشگر، بنیاد محوی، ژنو

پانویسها:

- ۱ - همچون صدای ایران صادق سرمد و کشور جلالی نائینی.
- ۲ - بدیهی است که در آن روزگار آشفته از جبهه گیریها و دشمنیها و کین خواهیها، کار به این جا خاتمه نپذیرفت و موافقان مصالحه قوام با روسها و حکومت دست نشانده همسایه مقتدر آذربایجان، مزاحمتهای دیگری را نیز جهت استاد تدارک دیدند.
- ۳ - نگارنده خود یکی از دانشجویان نخستین دوره لیسانس روزنامه‌نگاری دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران بوده است.
- ۴ - L.P. Elwell-Sutton, *The Iranian Press 1941-1947*, Iran VI 1968, p. 90 (No. 251).
- ۵ - بمقرب آژند، ادبیات نوین ایران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۳ ص ۲۹۳؛ دکتر حسین ابوترابیان، مطبوعات ایران از شهریور ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶، انتشارات اطلاعات ۱۳۶۶ ص ۱۰۷.
- ۶ - *The Iranian Press...*, P.91 (No. 262).
- ۷ - ادبیات نوین ایران، ص ۲۹۵؛ مطبوعات ایران از... ص ۱۱۱.
- ۸ - کبری خدایرست و فاطمه خورشیدی، فهرست روزنامه‌های موجود در کتابخانه ملی ایران، تهران ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۱۵۹.